

Bəhruz AXUNDOV

*Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi və Xatirə Kompleksinin direktoru
Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar Mədəniyyət İşçisi*

BÖYÜKLÜYÜN QƏDRİNİ BİLƏNLƏRƏ

Bir qayda olaraq insanlar şəhərləri, ölkələri ilə tanınırlar. Məsələn, Puşkin, Lermontov, Dostayevski, Çexov, Tolstoy, Qorki Rusiya ilə, Napoleon Bonapart, XV Lüdoviq, Viktor Hüqo Fransa ilə, Bethoven, Kant, Nitşe Almaniya ilə, Şekspir, Cek London, Vilson İngiltərə ilə tanınırlar. Amma az da olsa, bəzən ölkələr, şəhərlər, kəndlər insanlarla tanınır, məşhurlaşırlar. Naxçıvan kimi. Doğulduğu şəhərin yaşı beş min ildən çox olsa da onu daha çox yetişdirdiyi, bəslədiyi, böyütdüyü insanlarla tanıyırlar – Əcəmi Əbubəkir oğlu, Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Bəhruz Kəngərli, Heydər Əliyev kimilərlə.

Adları çəkilən şəxsiyyətlərin hər biri qədim Naxçıvana bir qat artıq şöhrət gətirmiş, onu şərəfləndirmişlər. Bunların hər biri haqqında cild-cild kitablar yazılıb, yazılır, yazılacaqdır. Amma biz onlardan biri haqqında danışacağıq – Hüseyn Cavid haqqında. O, doğulub böyüdüyi Naxçıvanı, Əlixan məhləsini, özündən sonra bu məhəllədə, bu şəhərdə fəaliyyətə başlayan müəssisələrlə də, eyni ilə Hüseyn Cavid adına məktəb, küçə, kənd, məqbərə və daha necələri kimi. Bunların arasında bir mədəniyyət ocağı da var, ən gənc, amma ən yaxın – Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi.

9 iyun 1984-cü il. Naxçıvanın ədəbi-mədəni həyatında yeni bir səhifə yazılır. Yarım əsrə yaxın bir keçmişdə Azərbaycan tarixindən silinib atılmağa çalışılan bir şəxsiyyətin, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının dahilələrindən biri, Stalin represiyasının qurbanlarından olan Hüseyn Cavid əfəndinin ev-muzeyi açılır.

Muzeyin açılışı çox təntənəli qeyd edilir. Azərbaycanın xalq yazıçısı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Mirzə İbrahimov, xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadə, görkəmli ədəbiyyatşünas tənqidçi Qulu Xəlilov, akademik Bəkir Nəbiyev, xalq artisti Vera Şirye, əməkdar artistlər Hamlet Xanızadə, Ramiz Məlikov, Əminə Yusifqızı və Hicran Mehbaliyeva, həmçinin qonşu respublikalardan gəlmiş qonaqlar - Özbəkistan SSR-in Xalq Yazıçısı Səid Əhməd, Ukraynanın Xalq Aristi Anna Nikolaya, Litva SSR-dən gəlmiş yazıçı Pronas Raşsyus, Gürcüstan SSR-dən Roman Miminoşvili və Süleyman Süleymanov və başqaları iştirak edirlər.

Görəsən bir gün əvvəl Bakıda, sonra isə yəni 9 iyun 1984-cü ildə Naxçıvanda çox böyük bir tən-tənə ilə qeyd olunan bu tədbirdə iştirak edən minlərlə insanlar hansı bir tarixi hadisənin iştirakçısı olduqlarının fərqindədirlərmə?

Keçən əsrin 80-ci illərini Azərbaycanın XX əsr intibah dövrü adlandırsaq, səhv etmərik, çünki bu onillik sözün həqiqi mənasında XX əsrin qanlı-qadaqlı ilk onilliklərindən çırpınıb çıxmaq, özünü toplamaq və irəliyə doğru sıçramaq dövrü olmuşdu. “İnqilab” adlandırılan, əslində dünyanın alt-üst olduğu əsrin ilk iki onilliyi, kollektivləşmə və islahatlar adı ilə keçən sonrakı iki qanlı onillik, bundan sonra gələn və yalnız iblisin hökmranlığı deyə biləcəyimiz, represiya və müharibələrlə tarixin qan yaddaşına çevrilən 30-40-cı illər və nəhayət, bəşəriyyətin özünə gəlməsi üçün keçən üç onillik.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq xalqımızın yaşadığı faciə 80-ci ildən, Heydər Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın Birinci Katibi – Azərbaycanın birinci şəxsi seçilməsindən sonra başa çatdı və bundan sonra bir çox islahatlar kimi, həm də hafizə bərpası ilə yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Məhz həmin dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Fürudibəy Köçərli, Mirzə Ələkbər Sabir, Molla Pənah Vaqif, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Ruhulla Axundov, Ülvi Rəcəb, Tağı Şahbazi, Hüseyn Cavid və onlarla başqa ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənət xadimləri yeni sovet nəslinin pozulmuş, silinmiş hafizəsinə yazılmağa başladı. Əsərlər nəşr edildi, səhnəyə qoyuldu, ekranlaşdırıldı, heykəlləşdi...

Azərbaycan xalqı, daha sonrakı illərdə artıq SSRİ adlanan böyük coğrafiya Azərbaycanın XX əsr nəhənglərini, o cümlədən də bu nəhənglər içərisində nəhəng olan Hüsryun Cavidini özü üçün

kəşf etməyə başladı. Hüseyn Cavidin silmək, məhv etmək, yox etmək, onu və onun kimiləri yox etməklə özlərini var etməyi planlaşdırırların arzusu içlərində qaldı.

1956-cı ildə ölümündən sonra hüquqi bəraət alan Hüseyn Cavid həqiqi, mənəvi bəraətini Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk illərində - 1980-ci ildə aldı. Onun birbaşa tapşırığı əsasında 1980-ci ilin axırları və 1981-ci ilin əvvəllərində H.Cavidin 1919-cu ilədək fasilələrlə yaşadığı Naxçıvan şəhərinin qədim Əlixan məhəlləsində, Bazar çayının kənarındakı evdə təmir işləri aparılaraq ədibin ev muzeyinin təşkili işinə başlandı. 1981-ci ilin iyul ayının 21-də isə Heydər Əliyevin Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi haqqında verdiyi və imzaladığı Azərbaycan KP MK-nin 1980-ci il 25 dekabr tarixli qərarı və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 1981-ci il 13 fevral tarixli müvafiq sərəncamı Hüseyn Cavidin ev muzeylərinin təşkil olunması üçün əsas oldu. Beləliklə, 30 il əvvəl verilən bir qərar Azərbaycan ədəbi, mədəni, fikir tarixində xüsusi yeri olan Muxtar Respublikanın mədəniyyət ocaqlarının sırasına daha bir müqəddəs ocaq – Hüseyn Cavidin ev-muzeyini əlavə etdi. Cavid əfəndinin ev-muzeyi oldu.

Hüseyn Cavid ev-muzeyi xalqa, müasir və gələcək nəsillərə bu şəxsiyyəti tanıdacaqdı, Azərbaycanın keçmişini, bu gününü və gələcəyini tanıdacaqdı.

Ev-muzey mədəniyyət abidələri arasında xüsusi yeri və rolu olan bir ocaqdır. Ev-muzey aid olduğu şəxsin həyat aynasıdır, bura gələnlər onun doğulub böyüməyə çatdığı hər qarışda təkcə onun deyil, onun ana-atasının, baba-nənəsinin, qohum-əqrəbalarının da nəfəsini duyub, səsinə eşidirlər. “Bax, o, burada doğulmuşdur, burada ilk addımlarını atmış, burada da qabda yemək yemiş, paltarlarını bu dolabda saxlamış, bu pəncərədən həyatın reallıqlarına baxmışdır. Hələ bu xalça! Onun üstündə nənə ona hansı nağılları danışmış, baba ona hansı nəsihətləri etmişdir... O, anasının bu samovarda qaynatdığı çayı bax, bu stakanda ləzzətlə içmiş, həyətdəki bu tut ağacına çıxmış, anası “Aşağı en, indicə yıxılacaqsan!” deyər fəryad etmişdir...” Bax, bu masa, bu qələm, bu mürəkkəb qabı gecələr sübhədək onun iztirablarını kağıza köçürmüş, bu lampa onun qələminin gəzdirdiyi kağızın üzərinə işıq salmışdır.

Bu xəyalları daha da genişləndirmək, çoxaltmaq olar. Amma hər şeydən əvvəl, ev-muzey adını daşdığı şəxsin hansı xalqa, hansı mədəniyyətə, hansı ölkəyə məxsus olduğunu əks etdirir. Buna görə ki, Hüseyn Cavid ev-muzeindən başqa, Heydər Əliyevin diqqəti və qayğısı sayəsində qədim Naxçıvanın XX əsr tarixinin ən böyük şəxsiyyətlərinin – ədəbiyyatımızın korifeylərindən Məmməd Səid Ordubadinin, Cəlil Məmmədquluzadənin, nəhəng sərkərdə Cəmşid Naxçıvanskiyin, böyük rəssam Bəhrüz Kəngərlinev-muzeyləri də açılmış, tariximizə, onun böyük şəxsiyyətlərinə şahidlik edirlər. Bu muzeylər bizi qədim Gəmiqaya, Atabəylər dövlətinin tarixi abidələri Mömnə-Xatun, Yusif İbn Küseyrlə, onların müəllifi, dahi memar Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvani ilə, Qarabağlar türbə kompleksi ilə, monqol-tatar hücumunun şahidi Köhnə qala ilə, orta əsrin müttəfəkkiri Nəimi ilə birləşdirir, yaxın və uzaq keçmişimiz arasında körpü qurur, bizi minilliklərə aparır, gen yaddaşımızı təzələyirlər.

Hüseyn Cavid əfəndinin ev-muzeyinə gəldikdə, bu barədə bir qədər ətraflı danışmaq, onun həyat vəsiqəsi almasında xidməti olanlara da vəfa borcumuzu – yad etməmiş lazımlı gəlir.

Hər şeyin, hər işin başlanğıcı ən çətin dövrdür. Bu baxımdan Cavid əfəndinin ev-muzeyinin təşkili işi də istisna deyildi, bəlkə də digər muzeylərin açılmasından da çətin idi. Bu çətinliyi Stalin represiyası illərini yaşamayanların təsəvvür etməsi çox çətinidir. Represiya təkcə insanı məhv etməklə kifayətlənmir, bununla doymurdu, onun yaxınlarını, dostlarını, tanışlarını, evini, əşyalarını, onun adı ilə bağlı olan hər şeyi doymayan əjdaha kimi udur, yer üzündən silir, yox edirdi. Cavid əfəndi üçün də bu istisna deyildi. Amma onun bunda “bəxti gətirmişdi” ki, Cavid əfəndi özü olmaqdan çıxmış, çox gizli və təhlükəli də olsa, başqalarının - sevənlərinin hafizələrində, həyatında yaşamağa başlamışdı. Bu baxımdan ev muzeyin təşkili çətin də olsa, mümkün görünürdü.

Muzey ekspozisiyasının mövzu-tematik planı Azərbaycan Elmlər Akademiyası İncəsənət İnstitutunun əməkdaşı, teatrşünas Tamilla Təhməsinə həvalə olunmuşdu, bədii tərtibatı isə Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən “Muzeylərin və sərgilərin bədii tərtibatı və layihələşdirilməsi” emalatxanası tərəfindən icra olunurdu.

Muzeyin yaradılması ərafəsində şairin qızı, Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyinin direktoru Turan Cavidin çox böyük köməyi oldu. O həm muzey otaqlarının qurulması və tərtibatında dəyərli məsləhətlər vermiş, həm də Cavidin əsərlərinin ilk nəşrlərini - “Keçmiş günlər”, “Şeyda”, “İblis”, “Topal Teymur”, “Uçurum”, bunlardan əlavə də 100-ə yaxın foto-şəkillər, sənədlər və xatirə əşyalarını muzeyə hədiyyə etdi.

Cavidlə əlaqələr müxtəlif sənədlər, fotoşəkillər, qəzet və jurnal materialları, kitablar, xatirələrin əldə edilməsində Cavid əfəndinin yaxın dostu olmuş, görkəmli ədəbiyyatşünas alim Əziz Şərifin xüsusi rolunu qeyd etmək yerinə düşər. Onun 1983-cü ildə ev-muzeyə təqdim etdiyi hədiyyə özünün 1977-ci ildə çapdan çıxmış və üzərində avtoqrafı olan “Keçmiş günlərdən” kitabından və bir dəftərdən ibarət idi. Məktubda deyilirdi: “... Məndə qalan bircə bu dəftərdir ki, vaxtilə mən Cavidin atama yazdığı məktubların surətini oraya köçürmüşəm. Bu dəftər mənə üçün nə qədər qiymətli olsa da, onu unudulmaz dostum və böyük qardaşımın ev-muzeyinə göndərməyi mümkün bildim”.

Vaxtı ilə Cavidin qonşusu və tələbəsi olmuş professor Əli Sultanlının bacısı Bətulə xanımın muzeyə hədiyyə etdiyi, üzərində müəllifin avtoqrafı olan 1924-cü ildə nəşr olunmuş “İblis” əsəri ev-muzey üçün çox qiymətli idi.

Həmin ərafədə akademik Məmmədçəfər Cəfərova, professor Abbas Zamanova, Yaşar Qarayevə, görkəmli jurnalist, tədqiqatçı Qulam Məmmədliyə, SSRİ Xalq Artisti, professor Mehdi Məmmədova, Cavidşünas Zahid Əkbərova, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının baş rejissoru Ələsgər Şərifova, Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsinə, Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinə, Cəfər Cabbarlı adına Azərbaycanfilm Kinostudiyasına və hətta Gürcüstan, Türkmənistan və Özbəkistan Dövlət arxivlərinə məktublarla müraciət olundu və muzey ekspozisiyası qurulduju vaxt Cavidlə bağlı müəyyən qədər sənəd, fotoşəkil, qəzet və jurnal materialları, kitablar əldə olundu ki, bunlar hamısı muzey ekspozisiyasında öz layiqli yerini tutdu.

Ev-muzeylərin fərqli bir xüsusiyyəti vardır. Bu abidələr başqaları kimi qurulub başa çatdırlar, daima yeni ekspozitlarla zənginləşə-zənginləşə həyatlarını davam etdirirlər. Hüseyn Cavid əfəndinin muzeyinin həyatı da belə davam edir. Fəaliyyətə başladığı 1981-ci ildən bu günədək muzeyin fonduna 9300-dən artıq ekspozit toplanmışdır. Bunların içərisində Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığını əks etdirən foto-şəkillər, sənədlər, xatirə əşyaları, təsviri sənət və heykəltarlıq nümunələri, əsərlərinin ilk nəşrləri, üzərində qardaşı qızı Rəna Rasizadəyə avtoqrafla hədiyyə etdiyi 1934-cü ildə nəşr olunmuş “Səyavuş” əsəri, Turan Cavid tərəfindən son vaxtlar hədiyyə olunmuş “Knyaz” əsərinin əlyazması, atasının pensesi (gözlüyü), yazı dəsti, Ərtorol Cavidin hərbi xidmət illərində 1942-ci ilin 28 fevralından başlayaraq 1943-cü ilin 7 oktyabr tarixinə kimi Abxaziyadan, Tbilisi hospitalından və Naxçıvandan Bakıya anası Mişkinaz Cavidə və bacısı Turan Cavidə yazdığı 71 ədəd məktubu və Turan Cavidə məxsus xatirə əşyaları da vardır.

Cavid əfəndinin həmyerliləri, qohumları, dostları, yoldaşları onun məruz qaldığı ədalətsizliyi aradan qaldırmağa çalışmış kimi hamı bir nəfər kimi çalışır, ev-muzeyə əllərindən gələnlə köməyi göstərirdilər. H.Cavidin ev-muzeyi ilə uzun illərlə çox yaxından əməkdaşlıq edən tarix elmləri doktoru, professor Qüdrət İsmayilzadənin başlatdığı, içərisində H.Cavid haqqında yazılar və şəkillər verilmiş və bir neçəsində ədibin “Afət” pyesi ilk dəfə olaraq hissə-hissə çap olunmuş 1926-cı ilə aid 6 ədəd “Maarif və mədəniyyət” jurnalını, xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun üçcildlik “Seçilmiş əsərləri” (“Böhtan” romanı həmin cildlərə daxil edilib), Akademik İsa Həbibbəylinin “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan Yazıçıları”, Hüseyn Cavidin Bakıdakı Ev Muzeyinin nəşrləri olan “Cavidşünaslıq”, “Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtorol Cavid” topluları və muzeyin direktoru Gülbəniz Babaxanlının “Azərbaycan ədəbi fikri və Hüseyn Cavid”, Akademik Rafael Hüseynovun “Əbədi Cavid”, Professor Kamran Əliyevin “Hüseyn Cavid: həyat və yaradıcılığı”, professor Cəlal Qasımovun “Cavid məhbəsə aparın yol”, filologiya elmləri doktoru Hüseyn Həşimlinin “Azərbaycan Poeziyasında sonet və terset”, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru İsgəndər Atıllanın “Əsrin şairi” əsərinin I-IX hissələri və “İnsan ömrü bir dalğa kimi”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Həsənəli Eyvazlının “Ərtorol Cavid, yaxud bir ailənin dramı”, Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Yusif Aslanovun “Cavidin söz dünyası”, şair

Əbülfəz Naxçıvanlının “Tale burulğanı” və Nazim Əkbərovun “Cavid dünyasına üç pəncərə” əsərləri muzeyin ekspozisiyasını zənginləşdirmişlər.

2000-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədri Vasif Talıbovun şəxsi diqqət və qayğısı ilə ev-muzeydə əsaslı təmir və bərpa işləri aparılmış, muzeyin binası özə əvvəlki görkəminə qaytarılmış, muzeyin maddi-texniki bazası gücləndirilmişdir. Bu dəfə muzey ekspozisiyası əvvəlkindən fərqli olaraq muzey kollektivinin qüvvəsi ilə Cavid əfəndinin yaşadığı dövrdə necə var idisə, o cür qurulmuşdur.

Böyükliyə qədrini böyük təfəkkür sahibləri anlayar. Cavid ev-muzeyinin bir hissəsi adlandırdığımız Cavid məqbərəsi Heydər Əliyevin əsəridir. 1991-ci ildə Heydər Əliyev Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri vəzifəsinə seçildikdən bir aydan bir az artıq vaxt sonra Cavid əfəndinin anadan olmasının 110 illiyi münasibəti ilə Cavid əfəndinin məzarı üstündə xalqa belə bir söz verdi: “Mən siza söz verirəm, Cavid əfəndini Sibir meşələrindən alıb buraya, vətəni Naxçıvana gətirdiyim kimi, onun məzarı üstündə ona layiq bir məqbərə tikdirəcəyəm. Cavid əfəndi buna layiqdir.”

Söz verdi və təqribən bir ildən sonra xalqın tələbi ilə yenidən Azərbaycan rəhbərliyinə gələndən az sonra Hüseyn Cavid məqbərəsinin inşaatına başlandı. Başlandı və onun açılışını – 1996-cı ilin 29 oktyabrda Heydər Əliyev özü həyata keçirdi.

Bu gün də Cavidə olan diqqət və qayğı uğurla həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin görkəmli şair-dramaturq Hüseyn Cavidin 17 aprel 2007-ci il tarixdə imzaladığı 125, 16 fevral 2012-ci il tarixdə imzaladığı 130, 24 oktyabr 2017-ci il tarixdə imzaladığı 135 illik yubileylərinin keçirilməsi haqqında sərəncamlarının Naxçıvan Muxtar Respublikasında icrasını təmin etmək məqsədilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin imzaladığı Sərəncamla təsdiq edilmiş “Tədbirlər planlarına” uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. Qeyd olunmuş yubileylərlə əlaqədar Tədbirlər planlarında simpoziumların, elmi-nəzəri konfransların keçirilməsi, Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında “Səyavuş”, “Şeyx Sənan” və “İblis” əsərlərinin tamaşaya hazırlanması, “Naxçıvan” jurnalının bir nömrəsinin yubileyə həsr olunması, Cavid eksklopediyasının nəşr edilməsi üçün hazırlanması və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş və keçirilmişdir.

Bunlara əsasən Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi və Xatirə Kompleksində də bu yubileylərin keçirilməsi ilə əlaqədar Tədbirlər planları tərtib edilmişdir ki, buraba “Hüseyn Cavid-125”, “Hüseyn Cavid-130”, və “Hüseyn Cavid-135” adlı sərgilərin hazırlanıb mədəni-maarif müəssisələrində nümayiş etdirilməsi, muzey ekspozisiyasında açıq dərslərin keçirilməsi, Naxçıvan şəhər ümumtəhsil məktəblərinin iştirakı ilə “Hüseyn Cavid şeirlərinin ən yaxşı ifaçısı” mövzusunda şeir müsabiqəsinin, elmi-nəzəri konfransların və Cavid poeziya günlərinin keçirilməsi nəzərdə tutulmuş və yüksək səviyyədə icra olunmuşdur.

Bu gün 9300-dən artıq eksponatla zənginləşən ev muzeyinin ekspozisiyasında yeni eksponatlar əsasında əlavə və dəyişiklər edilmiş, muzey ekspozisiyası xeyli zənginləşdirilmişdir. Belə ki, muzey yeni ekspozisiya ilə muzeyə gələn qonaqları dahi şair-dramaturqun zəngin ədəbi irsi, onun zəngin yaradıcılığı ilə tanış edir.